

नेपालको तराईका खवास जातिको सामाजिक - सांस्कृतिक अवस्था

मोहन लाल माझी
एम फिल शोधार्थी

सार :

नेपालको प्राचीन समयमा आदिवासी जनजातिहरू मध्येको खवास जाति हो । यो जातिको आदि उत्पत्ति पर्वतमा नै थियो । खवास अनुभूति अनुसार निजहरू प्रारम्भ क्षत्रिय नै थियो । यो जाति नेपाली हो । यस जातिको आफ्नै मातृभाषा रहेको छ । यो जाति नेपालको तराई भागमा समतल भूमिमा अन्य तराई जनजाति सरह निकै लामो समय देखि बसोवास गर्दै आएको पाइन्छ । यस जातिलाई तराईवासी पिछिडिएको जाति भनिन्छ । यस जातिको सामाजिक र सांस्कृतिक अवस्थाको राष्ट्रिय स्तरमा परिचय गराउन मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययन तथा खोज गर्ने क्रममा प्राथमिक स्रोत (Primary Source) तथा द्वितीय स्रोत (Secondary Source), दुवै स्रोतहरूको प्रयोग गरिएको भए तापनि मुलतः प्राथमिक स्रोत (Primary Sources) बाट अध्ययन गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन विधिलाई नै महत्वपूर्ण मानिएको छ । प्राथमिक स्रोतका लागि बसोवास क्षेत्रका वुढापाका, शिक्षित, युवा, महिला र विशेष रूपमा राजनीतिक व्यक्ति र जनप्रतिनिधि (महिला तथा पुरुष) हरूसँग प्रत्यक्ष रूपमा प्रश्नहरू गरी अन्तरवार्ता लिइएको छ । व्यक्तिगत र सामूहिकमा सामाजिक र सांस्कृतिक अवस्थाको बारेमा प्रश्नावली तथा अन्तरवार्ता समेत गरिएको छ । यो खवास जातिको उत्पत्ति, सांस्कृतिक विकास र सामाजिक अवस्थामा भएको परिवर्तन बारेमा विश्लेषण गरिएको छ ।

परिचय :

यो खवास जाति नेपालको तराईमा अन्य तराईवासी, आदिवासी, जनजाति सरह निकै लामो समय देखि बसोवास गर्दै आएको पाइन्छ । यस जातिलाई तराईवासी पिछिडिएको जाति भनिन्छ । यो जाति नेपाली हो । यस जातिको आफ्नै मातृभाषा रहेको छ । यो खवास जाति मकवानपुर सेन राजाहरूका सेवामा आएका हुन्। यिनको आदि उत्पत्ति पर्वतमा नै थियो । खवास अनुभूति अनुसार निजहरू प्रारम्भमा क्षत्रिय नै हो (कोइराला, २०४६) । तराईको समतल भागमा विनिन्न जिल्लाहरूमा बसोवास गर्दै आएका छन् । जलालगढ पुर्निया जुन भारत र मकवानीहरूको पुरानो सिमास्थल थियो । त्यसवेला मुसलमानहरू सित १७ औं शताब्दीमा लडाइ गर्दा हारखाएर जनै टुटेको केही मुसलमानले नै चुडाई दिए । कसैकसैले आफै पनि जिउ जोगाउनको लागि चुडाएको थिए । त्यहाँदेखि खवासहरू जनै विहीन मतवाली जातको रूपमा परिवर्तन भएका थिए (कोइराला, २०४६) ।

यिनीहरूसित तरवार र ढाल पनि छन् । यिनीहरूको आकृति हाम्रा पर्वतवासीसित मिल्दोजुल्दो देखिन्छ तर रंगमा धेरै वर्ष अघि तराईमा बसोवास गरेको कारणले केही परिवर्तन भएको पाइन्छ (कोइराला, २०४६) ।

नेपालको इतिहासमा सन ८८१ मा मल्लकालको आरम्भ भएको मानिन्छ । १३ औं शताब्दीको आरम्भको साथसाथै नेपालमा मल्लहरूको शासन प्रणाली शुरू भयो । जयस्थिति मल्लले सन १३८२ मा पूर्ण रूपले शासनभार एकलौटी चलाउन थाले पछि त्यसवेला सामाजिक सुधारको क्रममा “चार वर्ण छतिस जात व्यवस्था मिलाए” परम्परागत ब्राहमण, क्षत्रिय, बैश्य, शुद्र वर्गमा पर्ने जातिहरू त्यसवेला देखि नै बसोवास गर्दथे (उपाध्याय, २०७६) ।

विभिन्न पेशागत वर्गका आधारमा जयस्थिति मल्लले सामाजिक नियमहरू बनाई दिए । कतिपय जातिहरू विदेशबाट आएका पनि थिए । त्यसवेला देखि नै नेपालमा वाहुन, क्षत्रिय, राई, लिम्बु, सेर्पा, तमाङ, मगर, नेवार, कामी, दमाइ, मुसहर, बाँतर, भाँगर, सैतार, थारु र खवास आदि अलग अलग जातिको रूपमा पाइन्छन् । भारतीय भूमिसंग सिमाना

जोडिएको कारण कतिपय खवासहरूको बसोवास अझै पनि भारतको विभिन्न भागहरूमा बसोवास गरिएको पाइन्छ (दाहाल, २०५३)।

सन १७६३ मा पृथ्वी नारायण शाहले गोर्खाली सेना वंशराज पाण्डे र केहर सिंह बस्नेतको नेतृत्वमा मकवानपुर राज्यमा आक्रमण ग-यो। त्यसवेला दिगवन्धन सेन मकवानपुरका राजा थिए। गोरखा सेनाको आक्रमण रोक्न नसकेको कारण राजा दिगवन्धन सेन हरिहरपुर गढी भागे (उपाध्याय, २०७६)।

त्यसपछि बंगालको नवाब मीर कासिमसंग मद्दत माग्न पुगे। मीर कासिमको सेना र गोर्खाली सेना विच सन १७६३ मा घमासान युद्ध भयो। जसले गर्दा मीरकासिमको सेनापति गुरुमिन खाले हारेर भागे। पृथ्वीनारायण शाहले राजा दिगवन्धन सेनलाई नुवाकोटको जेलमा कैद गरे। दिगवन्धन सेन पृथ्वी नारायण शाहको जेठान थिए। गोरखाली सेनाले मकवानपुर राज्य विजय गरेपछि गोर्खाली राज्यको सिमाना भारतीय भूमिसंग जोडियो। मकवानपुर विजयले गर्दा आर्थिक क्षेत्रमा गोर्खा राज्य शक्तिशालि भयो। मकवानपुर विजयले त्यस भित्र पर्ने वारा, पर्सा, रौतहट, सर्लाही, महोत्तरी आदि तराई प्रदेशहरू गोरखा राज्यका अङ्ग बन्न पुग्यो। त्यसपछि सेन राजपरिवारहरूले हिन्दुस्थान पलायन भएको पुर्निया, अडरिया, सुपोल, सुनरीमण्ठ, मधुवनी र वेतीया तिर गएर बसोवास गर्न पुगेका थिए। हाल भारतको ती जिल्लाहरूमा कहि न कहि छिट फुट खवासहरूको बसोवास रहेको पाइन्छन् (उपाध्याय, २०७६)।

खवासहरूले राज्यको भारदारको रूपमा रहेकाले यिनिहरू मकवानपुरमा बसोवास गरेका थिए। यी सेन राज्यहरूको आसपासमा बसोवास गरी सेना र रैतीको रूपमा रहेको पाइन्छ। यो जाति सेन मकवानि क्षत्रिय काश्चप गोत्रका हुन्। त्यसपछि गोर्खालीले वाइसी राज्यतिर आक्रमण गर्न लागे। पूर्वमा दुई सेन राज्यहरू स्वतन्त्र रूपमा रहेका थिए। कमला क्षेत्रमा चौदण्डी राज्य र कोशी क्षेत्रमा विजयपुर राज्य थिए। यी दुई राज्य जित्नको लागि पृथ्वी नारायण शाहले अभिमान सिंह बस्नेत र पारथ भण्डारीलाई पठाए। चौदण्डी राज्यमा राजा कर्ण सेन थिए। त्यस राज्यमा हमला गरेपछि कर्ण सेन भागेर विजयपुर पुगे। त्यस पछि चौदण्डी राज्य गोर्खाली सेनाले कब्जा गरे। त्यसवेला विजयपुरको राजगद्दी खाली नै रहेकोले त्यहाँ सर्वे सर्वा मन्त्री बुद्धी कर्ण राईले राजा घोषित गरे। एक वर्ष न वित्दै गोर्खाली सेनाले विजयपुर राज्यमाथि आक्रमण गर्दा राजा कर्ण सेन र मन्त्री बुद्धी कर्ण राई भागेर सिक्किमका राजाको शरणमा पुगे। यसरी पृथ्वी नारायण शाहले सेन राजाहरूलाई खेदो गरेर राज्यहरू कब्जा गरे। यसरी वाइसी, चौविसी राज्यहरूलाई कब्जा गरी नयाँ नेपाल बनाए (उपाध्याय, २०७६)।

. अध्ययनको उद्देश्यहरू :

यस खवास जातिको नेपालका तराईका विभिन्न जिल्लाहरूमा बसोवास गर्ने सामाजिक र सांस्कृतिक अवस्थाको बारेमा अध्ययन र अनुसन्धान गरी प्रकासमा ल्याउनका लागि मूल रूपमा अध्ययनको उद्देश्य निम्न अनुसार रहेको छ।

. खवास जातिको सामाजिक र सांस्कृतिक अवस्थाको बारेमा जानकारी हासिल गर्नु यसको उद्देश्य रहेको छ।

. अध्ययनको विधि :

खवास जातिको अध्ययन गर्ने क्रममा गुणात्मक विधि (Qualitative Method) वाट अध्ययन पुरा गरिएको छ। प्राथमिक स्रोतका लागि बसोवास क्षेत्रका स्थानीय व्यक्तिहरू: युवा, महिला र विशेष रूपमा राजनीतिक व्यक्ति र जनप्रतिनिधि (महिला तथा पुरुष) हरूसँग प्रत्यक्ष रूपमा प्रश्नहरू गरी अन्तरवार्ता लिइएको छ।

सम्बन्धित विषयमा अनुसन्धान गर्दा अनुसन्धानकर्ताले खास गरीकन यी दुई स्रोतहरू :

(१) प्राथमिक स्रोत (Primary Source):

यस स्रोत अन्तर्गत अन्तरवार्ता, अवलोकन, प्रश्नावली तथा सामूहिक छलफलहरू प्रयोग गरिएको छ।

(२) द्वितीयक स्रोत (Secondary Source) प्रयोग गरिन्छ।

यस स्रोत अन्तर्गत प्रकाशित लेख, पुस्तक तथा तथ्यांकहरू प्रयोग गरिएको छ (केसवेल, २०१४)।

सामग्री विश्लेषण:

प्राचिनकालमा यो खवास जाति मकवानपुरका सेन राजाहरूका सेवामा आएका थिए । यिनीहरूको बसोवास शुरुमा पर्वतमा नै थियो (कोइराला, २०४६) ।

त्यस पछि राज्य विस्तारको क्रममा तराईको समतल भूमिमा बसोवास गर्न थाले । सामाजिक जनजीवन र संस्कृति अवस्था वनजंगलको नजिकै बसोवास गरिएको पाइन्छन् साथै यिनीहरूको पेशा वनजंगलमा शिकारी जीवन नै रहेका थिए । मत्स्य शिकार, कृषि आदि रहेका थिए । यिनीहरूको गरिवी जनजीवन कष्टमय नै थिए । यिनीहरूको भेषभुषा र मातृभाषा आफ्नै रहेको थियो । पर्वतबाट तराईको समतल भूमिमा बसाइँ सराइ गरेपछि सामाजिक र सांस्कृतिकमा परिवर्तन हुन थाले । सामाजिक र सांस्कृतिकमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू निम्न प्रकारका छन् (विष्ट, २०३४) ।

आर्थिक अवस्था:

यो खवास जातिको विभिन्न चाडपर्वहरू रहेका छन् । गरिवीको कारणले गर्दा विभिन्न चाडपर्वहरूलाई पछि छोडेर लगेपछि लामो समयभन्दा छोटो समयमा परिवर्तन गर्न थाले । यो जातिको मुख्य चाड दिपावली (तिहार) हो । हाल तीन दिन सम्म मनाउने चलन रहेको छ (चौधरी, २०७२) ।

बसाइँसराइ:

यो जाति हिन्दु भएकोले बसाइँसराइको कारणले अरु जातिहरूको रितीरिवाज, रहनसहनबाट पनि हरेक कुरामा परिवर्तन हुन गयो । लवाइ खवाइ, भेषभुषा , संस्कृति आदिमा परिवर्तन भयो (चौधरी, २०७२) ।

प्रविधिमा विकास:

प्राचिन समयमा यिनीहरूको मनोरन्जन गर्ने सामग्रीहरू ढोलक, मिरदङ्ग, आदि बाजाहरूको रूपमा थिए । प्रविधिको विकासको क्रममा ब्याण्ड बाजा प्रयोग भएको छ । त्यस्तै आदिमकालमा हसियाँ, कुटो, कोदालो र हलो जुवा कृषि क्षेत्रमा प्रयोग भएको हुदाँ आधुनिक कालमा ट्र्याक्टर, पम्पीङ्ग सेट, आदि प्रयोग गरी उन्नत जातको विउहरू, तरकारीहरू र अन्नवालीको उत्पादन मा वृद्धि हुन गयो (चौधरी, २०७२) ।

शिक्षा:

त्यसवेलाको अवस्थामा शिक्षाको अभावको कारणले विभिन्न क्षेत्रमा विकास भएको थिएन । शिक्षा विनाको जिवनयापन गर्न कठिनाई रहेको अवस्था थियो । त्यस पछि शिक्षामा पहुच भएको कारणले ज्ञान शिपको विकास भएपछि सामाजिक र सांस्कृतिकमा विस्तारै विस्तारै परिवर्तन हुन थाले (चौधरी, २०७२)।

संस्कृति

यस जातिको मानिसहरूले सहरीकरणबाट काम पाउन थाले । फ्याक्ट्री, होटल, व्यवहार आदि आयस्रोतबाट लवाइखवाइ, गरगहनामा परिवर्तन भयो (चौधरी, २०७२) ।

मातृभाषामा नेपालीकरण:

यस जातिमा समयको परिवर्तन सँगै मातृभाषा कम बोलिने र राष्ट्र भाषा प्रयोग भएका कारणले मातृभाषा लोप हुँदै बढीमात्रामा नेपाली भाषाको प्रयोग हुन थाले । आदिम कालको मातृभाषामा फरक हुँदै गएपछि परिवर्तन हुन थाले (चौधरी, २०७२) ।

भौतिक सुविधाहरु :

यो जातिमा भौतिक सुविधाको कारणले विभिन्न क्षेत्रमा परिवर्तन हुन पुग्यो । संचारको माध्यमबाट पनि ज्ञानको विकास भयो । जनसंख्याको चापले गर्दा परिवार नियोजन तथा अस्पतालहरुको व्यवस्था, सिचाई, यतायात, वाटोघाटोको सुविधाको कारणले परिवर्तन हुन पुग्यो (चौधरी, २०७२) ।

सामाजिक अवस्था:

खवासहरुको बसोबास भापा, मोरंग र सुनसरी जिल्लाहरुमा बाक्लो वस्तीको रूपमा सामूहिक रूपमा बसोबास गरिएको पाइन्छन् । यिनीहरुको घर फुसको छानो माटोको कुर्सी जग रहेको खम्बा काठको र बाँसको टटी वरीपरी घेडिएको अगाडी ढोका रहेको घरहरु प्रशस्त रूपमा पाइन्छ । तराइमा घरको भित्र पट्टी माटोले पोतेको र बाहिर वरण्डामा पनि माटोले पोतिएको विभिन्न फूलबुट्टा र झी चङ्गी सफासुगंध राखी चिटक्क पारी निर्माण गरिएको घरहरु पाइन्छन् । कसैकसैको घर दुइतले काठको र टीनको छानो भएको पाइन्छ । प्राचिनकालमा नदी र वनजंगलको छेउमा बसोबास गरेका थिए । त्यसवेला कृषि र पशुपालन साथै मत्स्य शिकारबाट तिनीहरुको जिवन निर्वाह गरेका थिए । हाल यस जातिको घरहरु पक्की इट्टाले निर्माण गरिएको भवनहरु विभिन्न ठाँउहरुका वस्तीहरुमा पाइन्छन् (कोईराला, २०४६) ।

लबाई:

पुरुष मानिसहरु परम्परा देखि धोति, कमिज, कुर्ता, पैइजामा, गम्छा, खराम, चप्पल, जुत्ता, जुराफ, र ओडने आदि हाल यो जातिले सर्ट, पेन्ट, कोट, स्वीटर, ज्याकेट, पनि लगाउने गर्छन् (कोईराला, २०४६)।

महिलाहरु सेतो कपडाको अचरा, विभिन्न रङ्गका खोर्की, ब्लज, चप्पल, जुत्ता, स्वीटर, कोट, कुर्ता, सिरुवाल, ज्याकेट, पेन्ट आदि लगाउने गर्छन् (कोईराला, २०४६)।

खुवाई:

यिनीहरुको लबाई खुवाई मुख्य रूपमा भात, दाल, तरकारी, सगपात, चटनी, दही, दुध, घिउ, नुन, तेल माछा, मासु आदि खाने चलन रहेको पाइन्छ (कोईराला, २०४६) ।

जन्म:

यस जातिमा सन्तान जन्मेको ६ दिनमा “छट्टी” गर्ने अथवा सुद्धी गर्ने चलन रहेको छ । त्यस दिन घर आगन लिपपोत सुत्केरीले न्वाइधोवाई गरी गंगाजल पानीद्वारा सुत्केरीको कोठा समेत चोरव्याउने कार्य गर्छन् । त्यस दिन हजाम वा ठाकुरद्वारा सुत्केरीको नङ्ग काट्ने र रातो रंग औलामा लगाउने समेत चलन रहेको छ । शिशुको न्वारण भएको दिन परम्परागत नाम राख्ने चलन रहेको छ । हाल जन्मेको समय घडीपल अक्षर जुरेको ज्योतिषीबाट चिना बनाउने पनि चलन आएको छ । शब्दकोषबाट नाम जुरेको अक्षरबाट नाम राख्ने गरेको पाइन्छन् (चौधरी, २०५४) ।

विवाहवारी :

यस जातिको विवाहवारी खास गरी आफ्नै जातिसंग विवाह गर्ने चलन रहेको छ । विवाह एउटा परम्परागत सामाजिक बन्धन हो । विवाह पश्चात मडसीर महिनामा लियान प्रथा केटीको घरमा केही मानिसहरुको समुहको रूपमा एकजना अनिवार्य पुरुष मान्छेले मटकुन भन्ने माटाको भाडामा दही र माटोका भाडा गाग्रोमा चिउरा भरि पुरुष मान्छे काँधमा

भार बोकेर केटीको घरमा परम्परा देखि लाने चलन रहेको छ । त्यसपछि केटीको तर्फबाट माइतबाट चामलको रोटी रातो रङ्गको एक ढकी पकाएर ससुरालीमा गाँउभरि कोसेली वाड्ने चलन रही आएको छ । यो जातिमा केटा तर्फबाट जन्ती जाने चलन पनि रहेको छ । केटीको घरको विच आगनमा सिङ्गारिएको मरुवा (मण्डप) हुन्छ । त्यस भित्र वेउला, वेउली राखी ब्राहमणद्वारा मन्त्र जप गरी वाबु आमा र इष्टमित्रहरुको विचमा कन्यादान गर्ने प्रथा उहिले देखि नै चलन रहेको छ । दुवै तर्फ वेउला वेउलीहरुलाई उपहार दिने इष्टमित्र, आफन्तहरुबाट दिने चलन रहेको छ । जसलाई खवास भाषामा “चुमान” भनिन्छ (थारु, २०६९) ।

यस जातिका गहनाहरु विभिन्न प्रकारका हुन्छन् जस्तै चाँदीको ठोका, पात, हार, पायल, पैयरी, आदि सुनको नथीया, मछरीया, कन्डाल, लोर, कनोली, सितवन, कनवभा, तिलहरी, लकेट, मंगलसुत्र, चन्द्रहार, गोहमहार, आदि हातमा सुनको औठी र चाँदीको औठी समेत लगाउने गर्छन् (श्रेष्ठ, २०३५) ।

यस जातिमा कुलदेवता र ग्रामथान परम्परा देखि पूजा आज गदै आएका पनि छन् । हरेक वर्ष बर्खे धान रोपाई गर्नु भन्दा पहिले नै हरेक परिवारबाट पूजाको सामग्री किन्न रुपिया पैसा उठाउने गर्छन् । ग्रामथानमा बोका, परेवा, आदि भोग दिने चलन बर्षेनी धामीद्वारा पुजापाठ गर्ने र फूल घोडा राखी पुजाआजा गाँउभरिका मानिसहरु भेला भई रमाइलो मेला लगाउने चलन पनि रहेको छ (खत्री, २०७३) ।

मृत्यु संस्कार :

यस जातिमा घरको कुनै परिवारको सदस्यको मृत्यु भएको अवस्थामा त्यसको नजिकको व्यक्तिले क्रिया पुत्री -हल्का बोक्ने) वस्न मात्र पाउने चलन रहेको छ । वुवा आमाको मृत्यु भएको अवस्थामा जेठो छोरा वा कान्छो छोरा साथै एकल पुत्र भएको अवस्थामा एक जनाले क्रियापुत्री वस्न पाउने चलन छ । यो सामाजिक परम्परा देखि नै चलनमा रहेको पाइन्छ । एक भाई छोराको हकमा आमा, वुवाको वा दुवैजनाको तेन्हो दिन सम्म क्रिया पुत्रीको रुपमा जुठो वाड्ने चलन रहेको छ । खवास जातिमा आफन्तहरुले तीन प्रकारका जुठो लाग्ने सामाजिक परम्परा रहेको पाइन्छ । ज्वाइचेला छोरी पट्टीका सन्तानले तीन दिन जुठो लाग्ने, मावली पट्टीका र सानीमा पट्टीका दश दिन र घर परिवारका सदस्यहरुलाई तेह्र दिन सम्म जुठो लाग्ने चलन रहेको पाइन्छ । जुठो लाग्नेहरुले आफ्नो कपाल जुठो लागेको अवधिको दिन मात्र कपाल काट्ने वा मुण्डन गर्ने चलन रहेको छ । मृतकको परिवारले तेह्रौँ दिनमा कपाल मुण्डन गरी क्रिया पुत्री बसेको मानिसले ब्राहमणबाट श्राद्ध गर्ने, पञ्दान र सोह्रौँ पिण्डका कार्य गरि आफन्तहरु इष्टमित्रहरुलाई नियन्त्रणा गरि पिण्डमा दुध पानी रुपिया राखी ढोग्ने कार्य गरी वेद वेदान्त अनुसार समापन गर्ने कार्यको चलन रहेको पाइन्छ । क्रिया पुत्रीले आफुले प्रयोग गरेको सेतो कपडा नदी वा खोला पानीमा वगाई दिने कार्य गर्छन् । श्राद्धको वेलामा आगनमा बनाएको पिण्ड र पातहरु पनि पानीमा वगाउने चलन रहेको छ । सामाजिक परम्परागत अनुसार कसैकसैले ६ मासिक वा बार्षिक वाबु आमाको श्राद्ध गर्ने चलन पनि रहेको छ । त्यसपछि सत्यनारायण भगवानको पूजा गरी शुद्ध वा चोख्याउने काम गर्छन् (थारु, २०६९)

सांस्कृतिक अवस्था :-

खवास जातिका मानिसहरु विभिन्न चाडपर्वहरु मनाउने गर्छन् । यिनीहरु सामूहिक रुपमा चाडपर्व मनाउँदा भोज भतेर वा खानपीनलाई विशेष महत्व राखेको हुन्छन् । खवास जातिले मनाउने चाडपर्वहरुको बारेमा यस प्रकारका रहेका छन् ।

शिरुपा पर्व :-

शिरुवा पावनमा खवास जातिका मानिसहरुले नयाँ वर्षको उपलक्ष्यमा घर आगन लिपपोत गरी आफ्नो कुल देवतालाई पूजाआजा गरी एउटा गलास वा ओडखोरा काँचकोमा शुद्ध पानी र तुलसीको पात राखी, सबभन्दा पहिले आफ्नो पुजा कोठाको देवी देउताको चरणमा तुलसीको पातले पानी चढाउने कार्य गर्छन् । नयाँ वर्षको उपलक्ष्यमा “जिरी सितोल” भन्ने गर्छन् । वर्षभरी आनन्द किसिमको जिवन बितोस भन्ने कामना गर्छन् । आफ्नो परिवारको ठुलो मानिसको पाँउमा वा खुट्टामा तुलसीको पातले पानी दिने चलन छ र आशिर्वाद माग्ने गर्छन् । आफ्नो परिवारको ठुलो मानिसको पाँउमा

वा खुट्टामा तुलसीको पातले पानी दिने चलन छ र आशिर्वाद माग्ने गर्छन् । आफुभन्दा जेष्ठ बुवा,आमा, दाजु, भाउजु, काका, काकी, हजुर बुवा, हजुर आमाहरुलाई खुट्टामा पानी दिने र ढोग्ने त्यसैगरी आफ्ना घरका सबभन्दा जेष्ठ नातावाट शिर वा टाउकोमा पानी तुलसीको पातले दिने चलन छ र आशिर्वाद लिने दिने चलन रहेको पाइन्छ (थारु,२०६९)।

यस जातिमा अनिवार्य रुपमा कचरी बरी तेलमा तारेर बनाउने चलन छ र हिजो पकाएको भाँत पानीसंग नुन, तेल मिसाई खाने गर्छन् । वर्षभरि शितल होस् भन्ने कामना गर्छन् । मिठो मसिनो खाने चलन पनि क्षमता अनुसारको परम्परा देखि चलन चली आएको पाइन्छ (चौधरी, २०४०) ।

गोठाले पर्व:

खवास जातिले अनिवार्य अश्विन महिनामा वर्षेनी कोजाग्रत पूर्णिमाको दिन परम्परा देखि नै सामुहिक रुपमा चामलको पिठोको बगिया लामो र वाटुको आकारको म:म बनाउने भाडोमा वा माटोको भाडोमा बाँफवाट पकाउने एक प्रकारको खानेकुरा हो जसलाई बगिया भनिन्छ । बगियाको साथमा अनिवार्य रुपमा माछा पकाएर खाने गर्छन् । बगिया र माछा खाने पर्वलाई “गोठाल पावन” भनिन्छ (थारु,२०६९)।

सुकरात पर्व :

खवास जातिको सबभन्दा ठूलो सुकरात पावन हो । खवासहरु र थारुहरुले सुकरात पावन कार्तिक महिनाको औंसीका दिन देखि भाई टीकाको दिन सम्म धुमधामको साथ रमाइलो गर्दै मनाउछन् । औंसी देखि भाईटीकासम्म चिराखी वालेर देवी देउताको कोठा देखि घरआगनमा समेत दीपावली दिने गर्छन् । चामलको पिठोको चिराखी वालेर तेल र सेल्लो राखि आगो वाली घर आगन, कोठाहरुमा गोठमा र औंसीको दिन खेतवारीमा समेत सण्ठीको लामो लामो मुठी बनाई दीपावली गर्ने चलन रहेको पाइन्छ साथै “हाकी हुक्का रे सेर हो” भनेर खेतवारीमा सामुहिक रुपमा दीपावली गर्ने गर्छन् । लक्ष्मीपूजा, गोवर्धन पूजा, र भाइटीका मनाउने गर्छन् । लक्ष्मीपूजाको भोली पल्ट खसी, वडगुर काटी खानपीन गर्ने चलन परम्परा देखि चलि आएको पाइन्छ । घरपरिवारको सम्पूर्ण सदस्यहरुलाई नयाँ नयाँ लुगाफाटो दिने मिठो मसिनो खानपीन गर्ने गर्छन् । दिदी बहिनी र दाजुभाईको विचमा भाईटीका लगाउने गर्छन्, (श्रेष्ठ, २०३५) ।

माघे सङ्क्रान्ति (माघी) पर्व :

खवास जातिले माघे सङ्क्रान्तिमा घर, आगन लिपपोत गरी, न्वाई धोवाई गरी तिलको लड्डु , भुजाको र चिउराको लड्डु बनाई साथै कन्दमुल, सुथनीआलु , चिचरी भात खाने चलन रहेको छ । खासगरीकन अनिवार्य रुपमा तिलको लड्डु सखरमा मिलाएर बनाएको हुन्छ । घरको कुल देवी, देउतामा चढाई त्यसको महत्व स्वास्थ्यमा लाभ भएको कारणवाट खाने चलन रहेको छ (थारु, २०६९)।

चैरचना पर्व :

खवास जातिमा खास गरी महिलाले यो पर्व गर्ने गर्छिन् । यो पर्व भाद्र महिनाको शुल्क पक्षको चौथीका दिन अथवा चन्द्रमा चार दिन उदाएको अवस्थामा साँझ पखको वेलामा विभिन्न प्रकारका फलफूल र रोटी खीर, मिठाई, नरीवल गणेशको पूजा गरी चन्द्रमा तिर पूजा गर्ने र जल चढाउनेकाम महिलाले ब्रत बस्ने काम गर्छिन् र फलफूल गाँउ भरिका मानिसहरुलाई प्रसाद वाड्ने काम गर्छिन् । आफुले चिताएको मनोकामना पुरा होस् भनेर चैरचना पावन गर्ने गर्छिन् (चौधरी, २०४०) ।

फगुवा पर्व (फागु) :

खवास जातिले फगुवा वा होली पावन धुमधाम सित रंग, अबिर, भाङ्ग, धतुरो, माजुम खाई मनाउने गर्छन् । कुल देवताहरु देवी, विसहरी (नागपूजा), ठाकुर देवता र ग्रामधामीहरुलाई अनिवार्य रुपमा पाँच पूजा दिने चलन रहेको छ । सबै देवी देवताहरुलाई पुवा रोटी, अबिर रंग चढाउने गर्छन् । विसहरी -नाग) लाई एक पूजा देब्रे हाथले दिने र पोखरी खनी दुधलावा चढाउने र एउटा परेवा काटेर भोग दिने चलन रहेको छ साथै देवीलाई पनि त्यसै गरी पूजा गर्ने र ग्राम

धामीलाई पनि त्यसै अनुसार पूजा दिने गर्छन् । ठाकुर बावालाई पान प्रसाद (केरा, लड्डु, दुध, चिनी, र चामल केराको पातमा पाँच पुजा दिने चलन रहेको पाइन्छ । पान प्रसाद सबै एकै ठाँउमा मिलाएर टिका लगाउने र प्रसाद वितरण गर्ने काम सबै घर परिवारलाई दिने कार्य गर्छन् । खवास जातिले अनिवार्य रूपमा पुवा रोटी पकाई आफ्ना घरका देवी देउताहरूलाई चढाउने पूजा गर्ने गर्छन् । तर थारु जातिको संस्कारमा यो चलन छैन । त्यस दिन खवास जातिमा घर आगन लिपपोत गरी मुख्य चाडको रूपमा घर घरमा मनाउने गर्छन् । मिठो मसिनो नाना प्रकारका खानेकुरा खाने गर्छन् । खसी, वडगुर, कुखुरा र परेवाको मासु खाने गर्छन् (श्रेष्ठ, २०३५) ।

जितिया पर्व:

यस जातले जितमहाल देवताको पूजा गर्ने गर्छन् । पति, छोरा कुनै काम विशेषले घर बाहिर गएको अवस्थामा र मुद्धा मामला, रोग आदि कारणले महिलाले घर परिवार सुख शान्ती मिलोस् भन्ने भगवान सुर्य देवको छोरा जित महालको पूजा गर्ने गर्छन् र मनोकामना पुरा भएको खण्डमा ब्रतवसी आश्विन कृष्ण सप्तमी देखी नवमीसम्म मनाउने गर्छन् । यो जितिया पावन थारु जातिले पनि गर्छन् । थारु र खवासको धेरै जसो चाडपर्वहरू मिल्दोजुल्दो रहेको पाइन्छन् (पोखरेल, २०४६) ।

निष्कर्ष :

यस अध्ययनबाट खवास जातिको उत्पत्ति, संस्कृति विकास र सामाजिक अवस्थामा भएको परिवर्तन बारेमा खवास समुदायलाई मदत पर्याउने छ । नेपालको प्राचिनकालमा यो खवास जातिको बसोवास पर्वतमा नै थियो । बसाइसराईको क्रममा समतलभूमीमा वनजंगल र नदीको नजिकै बसोवास गरेका थिए । यिनीहरूको शिकारी जीवन रहेका थिए । उनीहरूको आफ्नै भेषभुषा, लवाइखवाई, चाडपर्व रहनसहन भाषा संस्कृति रहेका थिए । यो जातिको आर्थिक निकै कमजोर रहेको थियो । गरिवीको कारणले चाडपर्वहरूलाई छोटो समयमा मनाउन थाले । यो जातिको चाडपर्वहरू दिपावली, फागु, गोठाले हुन् । बसाइसराइको कारणबाट अरु जातिको रितिरिवाज रहनसहनबाट हरेक कुराहरूमा परिवर्तन हुन गयो । प्रविधीको विकास भएको कारणबाट हरेक क्षेत्रमा आमूल परिवर्तन भएको छ । यो जातिको शिक्षामा पहुच भएको कारणबाट ज्ञानसिपको विकास भएपछि परिवर्तन भएको छ । भौतिक सुविधाको कारणले जनसंख्याको चापको कारण परिवार नियोजन, अस्पताल, विद्यालय, सिचाई, यातायात, बाटोघाटोको कारण परिवर्तनको अवस्थामा पुग्यो । शहरीकरणबाट धेरै मानिसहरूले काम पाउन थाले । फ्याक्ट्री, होटेल, व्यापारबाट आम्दानीको स्रोत भएपछि लवाईखुवाइ र गरगहनामा परिवर्तन हुन पुग्यो । नेपालीकरणबाट यो जातिले आफ्नो मातृभाषा कमबोल्ल थाले । नेपाली भाषा बढी प्रयोग हुन थाले । आदिम कालको मातृभाषामा परिवर्तन भएको छ । यस जातिको सामाजिक र संस्कृतिमा आमूल परिवर्तन भएको पाइन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

उपाध्याय, श्रीराम प्रसाद (वि. सं. २०७६). *नेपालको इतिहास*. रत्न पुस्तक भण्डार ।

कोइराला, मात्रिका प्रसाद (वि. सं. २०४६). *कोशीको कथा निबन्ध संग्रह*. प्रतिभा पुरस्कार प्रतिष्ठान ।

केसवेल, जे. डब्लु. (सन २०१४). *रीसर्च डिजाइन क्वालिटेटिभ, क्वाइन्टीटेटिभ, एण्ड मिक्स मेथोडस एप्रोचस*. फोर्थ एडिसन, सेज पब्लिकेशनस इन्डिया प्रा. लि.

खत्री, प्रेम (वि. सं. २०७३). *नेपाल जातिय सामाजिक संस्कार*. साभा प्रकाशन छापाखाना ।

चौधरी, पुरुषोत्तम (वि. सं. २०५४). *कोपिला थारुका जातिय संस्कार*. साभा प्रकाशन छापाखाना ।

चौधरी, भुलाई (वि. सं. २०४०). *सिरुवा पावैन, थारु संस्कृति अष्टम् पुष्प*. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।

चौधरी, भरतलाल (वि. सं. २०४०). कुड पावन हौली नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।

चौधरी, श्याम सुन्दर (वि. सं. २०७२) कलचर फेमवर्क फोर स्टडीङ्ग अन सोसीओ कलचर चेन्ज अफ थारु कम्युनिटी.
नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।

थारु, फनि श्याम (वि. सं. २०६९). थारु लोक संस्कृति र चाडवाड. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।

दाहाल, पेशल (वि. सं. २०५३). नेपालको इतिहास. एम. के. पब्लिक एण्ड डिप्ल्युटस ।

पन्थ, प्रेम आर (सन १९७५). सोसियल साइन्स रिसर्च एण्ड थेसिस राईटिङ्ग पब्लिसर. बुद्ध पब्लिकेशन प्रा. लि ।

पोखरेल, बुना (वि. सं. २०४६). आमाही वेल्हा गा. वि. स. को विस्तृत अध्ययन. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।

विष्ट, डोर बहादुर (वि. सं. २०३०). सवै जातको फुलवारी. साभा प्रकाशन छापाखाना ।

शर्मा, देवी प्रसाद (वि. सं. २०४७). आधुनिक नेपालको इतिहास. रत्नपुस्तक भण्डार ।

श्रेष्ठ, सुमित्रा (वि. सं. २०३५). दुहवी गा. वि. स. का थारु जातिको संस्कृति एक अध्ययन. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।